

De store nye Sociologer - Foredrag på Folkeuniversitetet

Af Anders Bordum, phd, Lektor SDU.

De store centrale spørgsmål alle sociologer stiller er:

Hvad er det sociale?

Hvad skaber sammenhængskraft i samfund og i relationer mellem mennesker?

Hvilke mekanismer sikrer social integration?

De søger alle en forståelse af og en forklaring på det sociale.

A) Er det sociale noget som kan forstås metodologisk individualistisk og mekanisk som blot summen af alle individuelle handlinger?

B) Eller er det sociale noget som findes metodologisk holistisk og som har en egen og selvstændig karakter?

Mange økonomer ser fx markedet som blot en konsekvens af summen af enkelthandlinger og lader markedet (det sociale) være en usynlig regulerings- og stabiliseringsmekanisme. De foretrækker en metodologisk individualisme.

De store sociologer kommer derimod med hver deres bud på hvordan vi kan begribe og forstå det sociale - og forstå hvordan samfund og kollektiver er mulige og hænger sammen.

Svarene på disse spørgsmål hænger sammen med problemstillinger om demokrati (stabilitet, frihed, retfærdighed, fred) og om klasseforskelle og om social mobilitet i samfundet.

Forfatter:	Lokalisering af det sociale:
Pierre Bourdieu	I klasseforhold og i mekanismerne (kapitalerne, habitus, dispositioner), der regulerer kampen om succes på sociale felter
Michel Foucault	I den genealogiske og realhistoriske formning af samfund som sker i en idéhistorisk informeret kamp mellem viden og magt - i diskurserne som former samfundet.
Niklas Luhmann	I det sociale systems autopoeisis - i den evolutionære og funktionelle fortsættelse af iagttagelser, og kommunikation. Det sociale system bliver socialt i og med sin egen reproduktion - at det fortsætter sig selv.
Erwing Goffman	Lokaliserer det sociale i en forsøgt selvscenear og manipuleret social interaktion mellem mennesker på livets scener. Iagttager forskelle mellem givne og afgivne tegn, for- og bagscene, masker og ansigter.
Jürgen Habermas	Lokaliserer det sociale som holdt sammen af konsensus. Det sociale er ikke stærkere end den konsensus som hersker. Jo mere fornuftigt denne konsensus er frembragt, desto stærkere sammenhængskraft skabes der. Idealet er et deliberativt demokratisk samfund hvor alle i princippet kan se sig selv som forfattere til de love som alle er underlagt. Og hvor lovene er deliberativt frembragt på baggrund af holdbare argumenter. For at give samfundsmæssig stabilitet skal denne konsensus konstant reproducere i diskurser af fornuftig argumentation. Den konsensus som er diskursivt produceret oplagres i en livsverden - der som en kollektiv ressource for og en fond af allerede skabt enighed giver samfundet og kommunikationen herom en vis kerne af stabilitet. Livsverdenens størrelse afgør hvor stabilt samfundet er - hvor god social integration er der hersker. Mekanismen til konsensusdannelse er den habermasianske diskurs.

Jürgen Habermas' teori giver som sådan plads til uendelig mange konflikter, uenigheder og til værdimæssig pluralisme. Habermas har dog en normativ forkærlighed for et fornuftsforankret demokrati, som skyldes hans opvækst og oplevelser under nazismen. Han kan konstatere at ubearbejdet uenighed, og uløst konflikt ikke giver social integration - men skaber grundlag for det modsatte nemlig social disintegration (et samfund i opløsning).

Selvom konsensus er usandsynligt og besværligt at frembringe er det ikke desto mindre den ressource som giver samfundet sammenhængskraft. Det er den mest værdifulde ressource som hænger sammen med (frihed, lighed, broderskab, tolerance, social empati, tillid, normer, social stabilitet, etc.). Kort sagt kan kommunikation som skaber konsensus skabe det sociale og få samfundet til at hænge sammen. Kommunikation som ikke skaber konsensus kan ikke opfylde denne funktion - og bliver i sin konsekvens asocial!

Habermas undersøger derfor gennem hele sit forfatterskab hvordan konsensus kan opstå - dvs. hvilke betingelser, der er for konsensusdannelse i et moderne individualistisk og pluralistisk samfund.

Hans store svar er at det kun kan lade sig gøre at producere fælles værdier (normer), fælles viden, og fælles interesser (gode kollektivt forpligtende beslutninger som lovgivning), hvis vi forankrer vores kommunikation på en etik - diskursetikken. Kun hvis der er mekanismer der sikrer at fornuften får lov til at udfolde sig kan en fornuftig kommunikation sikres (og et moderne demokrati funderes). Der findes jo uendelig mange andre former for kommunikation og formål hermed som ikke sikrer social integration men andre funktioner (tilsvining, social selvbekræftelse, selvscenesættelse, motivation, manipulation og bedrag, etc.) .

Som svar på det sociales mulighed opfinder Habermas et teknisk diskursbegreb og diskursetikken.

Et væsentligt biprodukt af denne undersøgelse er at Habermas forbinder socialvidenskaben med sprogfilosofien og giver socialvidenskaben en sprogteoretisk forankring - et fantastisk men lidt overset bidrag til videnskaben (ligesom når magnetisk og elektricitetsteori forbindes i en samlet teori).

Diskursens elementer

Definitionen på en diskurs:	En refleksiv dialog om gyldigheden af en påstand, hvorom der ved hjælp af holdbar argumentation søges rationel konsensus.
Diskursens spilleregler:	Opregnes i formalpragmatikken. Heri opregnes en række formelle pragmatiske betingelser, der nødvendigvis må være opfyldt, førend vi kan være sikre på, at den konsensus, der er fremkommet faktisk er rationelt funderet.
Diskursens genstand:	Diskursens genstand er propositioner, dvs. udsagn eller påstande der fremstår med et problematiseret gyldighedskrav.
Diskursens startpunkt:	Diskursen starter altid med at mindst én dialogdeltager markerer dissens angående en påstands (eller mere formelt en propositions) gyldighed.
Diskursens afgørelsesinstans:	Diskursens dynamik udspiller sig omkring det bedre argument og dets ejendommelige tvangfri tvang. Det bedre argument fordrer grundlæggende semantisk kontradiktionsfrihed og performativ kontradiktionsfrihed.
Diskursens naturlige afslutning:	Diskursen har sin naturlige afslutning når der er etableret rationel konsensus, dvs. når alle parter er sikre på, at de mener det samme med en påstand, er enige i påstanden, samt anerkender samme begrundelse for deres enighed. Det er ikke personer der afslutter diskursen, men en tilstand af rationel konsensus.

Diskursens alternativ:	Diskursen ophæves, hvis parterne afbryder samtalen eller overgår til strategisk handlen. Sker dette søges ikke længere integration ved at koordinere forståelse, men optimering af andre forhold.
-------------------------------	---

I den "ideale samtalsituation" hvor diskursen producerer maksimal konsensus er diskursen åben for alle, der har en ligeværdig ret og pligt til at fremsætte, begrunde, og kritisere talehandlinger under fuld autonomi – dvs. fri ja-nej stillingtagen. Hvis de ideale samtalebetingelser er overholdt og konsensus angående en proposition (påstand) skabes er denne proposition socialt holdbar – mht. viden, norm, og demokrati (herunder kommunikativ diffusion og spredning af fornuftspotentialet). Jo færre betingelser for den ideale samtale der er opfyldt desto mindre socialt robust og socialt integrerende er produktet af samtalen. Diskursen kan producere: fælles viden, fælles normer, og fælles interesser.

Til sikring af diskursens konsensusdannende funktion fremanalyserer Jürgen Habermas en etik for diskurser - diskursetikken. Denne fremanalyseres kontrafaktisk som hvis ikke givne betingelser er opfyldt, så producerer kommunikationen ikke socialt holdbar konsensus. Diskursetikkens kerne formuleres i de tre nedenstående principper (D), (U), og (L).

Diskursetikkens centrale principper

(1) Diskursens Princip: (D) "Kun de handlingsnormer er gyldige, som alle om muligt berørte i kraft af deres deltagelse i en rationel diskurs ville kunne opnå **enighed** om" (Habermas 1996:459).

(2) Universaliseringsprincippet: (U) "Alle berørte kender, **kan acceptere**, har interesse i, og foretrækker de konsekvenser og bieffekter som kan forventes såfremt normen generelt blev efterlevet".

(3) Det Demokratiske princip / Legitimitetsprincippet: (L) "Vedtægter er kun legitime, såfremt de kan få tilslutning i form af **konsensus** fra alle borgere i en diskursiv lovgivningsproces, der er retsligt konstitueret".

Diskursprincippet er tautologisk set sandt – fordi det definerer diskurs og fordi det følger af definitionen af en norm som et princip alle er enige i og følger motiveret af fornuftige og gode grunde. At sige at en norm kun gælder for nogle og har vilkårlige undtagelser ville modsige normbegrebet, ligesom det ville modsige diskursbegrebet at hævde at kun nogle skal være enige om normen førend det bliver en gyldig, dvs. som en intersubjektivt anerkendt norm. Tautologi betyder analytisk sand under alle omstændigheder. Positivister og radikale empirister påstår somme tider at tautologier er empirisk tomme. Normer er sjældent tomme, men skal naturligvis fortolkes.

Diskursprincippet (D) forklarer anerkendelsesværdigheden af en hvilken som helst form for diskurs hvad enten den er evaluativ, etisk, politisk, moralsk-praktisk, teoretisk-videnskabelig eller retslig. Princippet bliver diskursetikkens kerneprincip når det suppleres af universaliseringsprincippet (U) der forklarer det proceduralt.

Universaliseringsprincippets **procedurale krav** er, at *alle normens forventede teleologiske virkninger og bivirkninger skal afklares og evalueres som værende at foretrække i forhold til alle berørtes interesser*, samt som det tilføjes i den senere definition, at de berørtes accept skal være tvangfri og frivillig.

Universaliseringsprincippet (U) indebærer:

- En procedure, der kan sikre indløsning af normers gyldighed
- En procedure, der udelukker en teleologisk fortolkning af normer
- Et krav om tvangfri stillingtagen fra alle de berørte parter
- At kun generaliserbare interesser kan indgå i gyldige normer
- At kun værdier som er fælles kan indgå i gyldige normer
- At det diskursetiske princip skal forstås dialogisk
- En procedure, der sikrer tolerance af tolerante livsformer
- Procedurale betingelser for deontologisk indløsning af et legitimitetskrav
- Et princip som forbinder enkeltinteressen og almeninteressen

(Kilde: Bordum 2001, Diskursetikken og den positive selvreference, Samfundslitteratur).

Diskursetikkens formalpragmatiske - kontrafaktiske begrundelse

Diskursetikken bliver selv begrundet og forankret i formalpragmatikken (tidligere universalpragmatikken), der er et forskningsprogram der afdækker talens universelle gyldighedsbasis. Formalpragmatikken opregner en række nødvendige forudsætninger som kontrafaktisk må forudsættes opfyldt førend at en samtale kan producere holdbar konsensus.

FORMALPRAGMATISKE KRAV TIL DELTAGERNES SPROGBRUG OG KOMPETENCE

Formale krav:

- Artikuleret proposition
- Performativ kontradiktionsfrihed
- Semantisk kontradiktionsfrihed
- Forståelighed
- Meningsidentitet (konsistent brug af subjektbegreber)
- Konsistent intersubjektiv brug af prædikatbegreber

FORMALPRAGMATISKE KRAV TIL DISKURSEN

Symmetri- og tilgængelighedsbetingelser:

- Lige ret for alle til at deltage i diskursen (offentlighed)
- Lige ret for alle til at fremføre gyldighedskrav
- Lige ret for alle til at problematisere og kritisere
- Fri ja-nej-stillingtagen
- Ingen har privilegeret ret til at afgøre/afbryde diskursen
- Konsensus må genereres diskursinternt

Suspenderinger:

- Suspending af tidspres i diskursen
- Suspending af handlingstvang i diskursen
- Suspending af virkelighedspres i diskursen
- Diskursen på være fri for intern og ekstern empirisk tvang

For at en diskurs kan forløbe produktivt (dvs teste gyldighed og producere begrundet konsensus) skal deltagerne også kunne forholde sig differentieret til gyldighedskrav. Der er fire gyldighedskrav:

Forståelighed (er altid implicit forudsat og kan korrigeres med eksplikativ diskurs)

Sandhed (den epistemologiske kobling til virkeligheden)

Rigtighed (den sociale kobling mellem mennesker i relationer - legitimitet)

Oprigtighed (villighed til at taler forpligter sig på det sagte - tillid)

I en forståelsesorienteret dialog må alle dialogparter være beredt på:

- **at udtrykke** sig forståeligt.
- at fremsætte **noget** som skal forstås.
- at gøre **sig** forståelig herved,
- og at komme til forståelse med **hinanden**.

Disse tre gyldighedskrav udleder Habermas af talens grammatiske modi (at vi i 1. person kan **tale til**, at vi i 2. person kan **tale med**, og i 3. person kan **tale om**. Gyldighedskravene begrundes også af Habermas med hans "treverdensontologi" og de tre formalpragmatisk verdensreferencer:

Formalpragmatisk verdensreference:	Definition:
Objektiv verden	Totaliteten af alle entiteter hvorom sande udsagn er mulige.
Social verden	Totaliteten af alle legitimt regulerede interpersonelle relationer
Subjektiv verden	Totaliteten af de erfaringer hvortil taleren har privilegeret adgang.

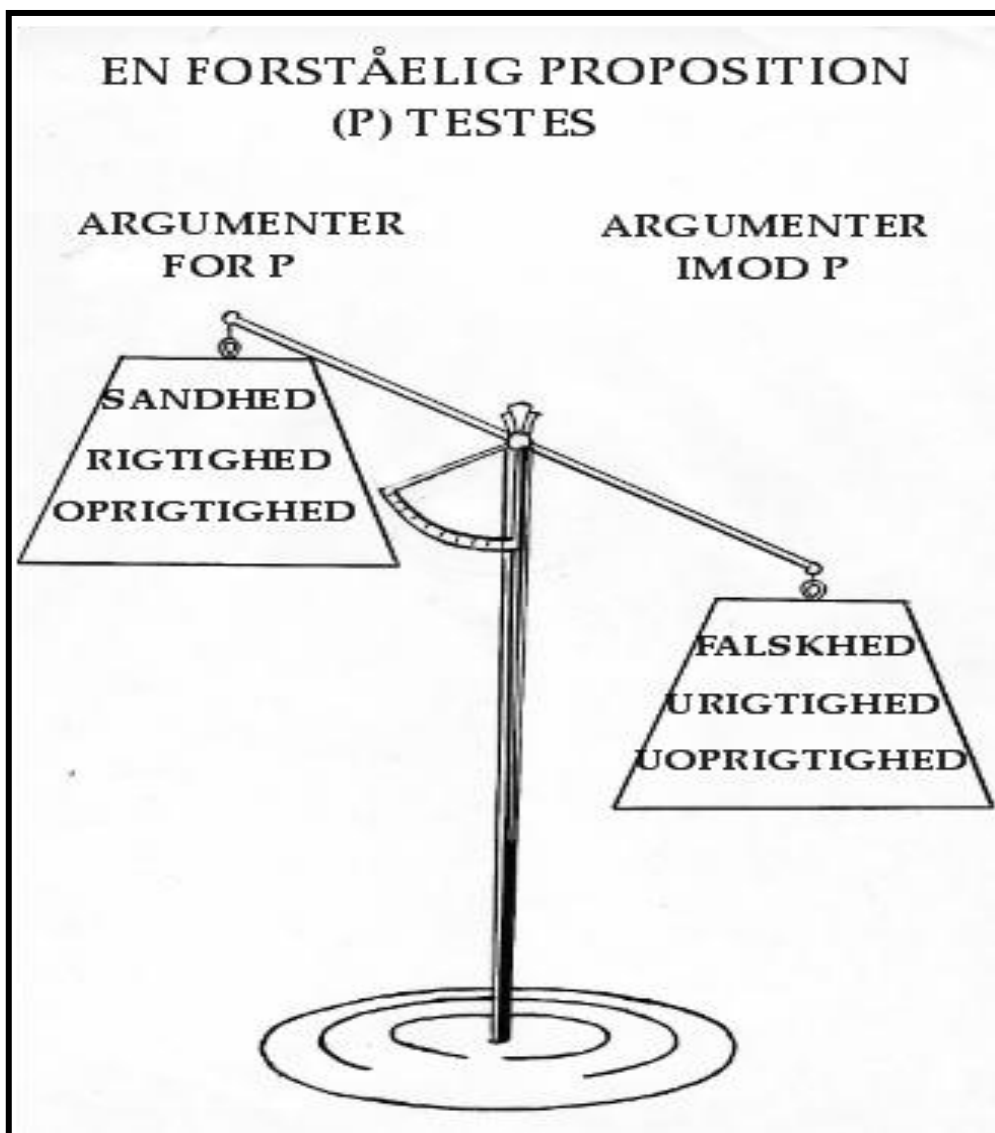
Set monologisk fra et enkelt subjekts eller menneskes perspektiv findes der tilsvarende tre grundrelationer. Vi kan forholde os til den objektive verden (hvor sandhed bliver et kriterium for at virkeligheden er tilgængelig og at vi har adgang til denne), vi kan i den sociale verden forholde os til og gå i relation til andre subjekter/mennesker (hvor rigtighed og legitimitet bliver til et kriterium på tilgængelighed og at relationen består), og vi kan gå i relation til os selv og vores subjektive verden (hvor oprigtighed bliver et kriterium på at vi selv bliver tilgængelige for os selv og at relationen faktisk etableres).

Som enkeltstående subjekter kan vi således indgå i tre relationer - til den objektive, den sociale og til den subjektive verden. Den nødvendige betingelse for at få adgang til den objektive verden er sandhed, for at få adgang til den sociale verden er det rigtighed (legitimitet), og den subjektive verden er det oprigtighed (autencitet). Hvis ikke sandhed, rigtighed og oprigtighed opfyldes etableres relationen slet ikke! På denne måde begrundes gyldighedskravene og deres uddifferentiering ontologisk, og formalpragmatisk.

Gyldighedskravenes differentiering kan også begrundes **negativt metodologisk**, som adressaters evigt medløbende mulighed for at kritisere en fremsat påstand. En påstand kan kritiseres for at være usand, ikke-legitim og dermed urigtig i forhold til en social kontekst selvafrænset omkring gensidige normative forventninger, eller for at være et uoprigtigt udtryk for den talendes subjektive verden og dermed et udtryk for bedrag eller selvbedrag.

Deltagere i en diskurs kan orientere sig mod gyldighed og skelne mellem de tre gyldighedskrav.

Jürgen Habermas' gyldighedskrav og diskursbegreb

Figur 1 Undersøgelse af gyldighed i en diskurs

Socialvidenskabernes sprogteoretiske fundament

Problematiseret gyldighedskrav:	Kan producere og re-producere:	Praktisk funktion af konsensus:
Kognitiv sandhed	Kognitiv konsensus	Stabiliserer kulturen forstået som en fælles omverdensfortolkning som danner grundlag for fælles semantik, vidensfond og livsverden.
Normativ rigtighed	Normativ konsensus	Skaber, fastholder, bevarer, genskaber, fornyer og koordinerer sociale relationer fx. normative forventninger og roller.
Ekspressiv oprigtighed	Ekspressiv konsensus	Kan formidle oplevelser, følelser, erfaringer og tillid, hvormed individets identitet bekræftes.
Sandhed, rigtighed og oprigtighed	Rationel konsensus eller kommunikativ konsensus , hvis gyldighedskravene er symmetrisk begrundet og accepteret af 'samme grund'.	Kan fungere som regulativt ideal for forståelses-orienteret dialog og som idealtypisk iagttagelses-plattform for en kritisk teoretisk videnskab.

Gyldighedskrav:	Verdens-reference i dialog:	Sproglogisk niveau:	Gyldighed afgøres:
Forståelighed	Før-dialogisk kriterium	Syntaktisk	Offentligt i dialog
Kognitiv sandhed	Objektiv verden	Semantisk	Offentligt i dialog
Normativ rigtighed	Social verden	Pragmatisk	Offentligt i dialog
Subjektiv Oprigtighed	Subjektiv verden	Pragmatisk	Privat, fordi ekspressive udsagn i 1.person ental etablerer en selvreference til den talendes subjektive verden

Formal-pragmatisk verdens-reference:	Grammatisk distinktion:	Reference:	Perspektiv:
Objektiv verden	3. person ental "Det/den.."	Reference til sagsforhold	Tilskuer-Perspektiv (taler om...)
Social verden	2. person ental "Du....."	Reference til sociale relationer/ kommunikationsfællesskab.	Deltager-Perspektiv (taler med...)
Subjektiv verden	1. person ental "Jeg....."	Reference til subjektive forhold	Deltager-Perspektiv (taler til...)

Verdens- Reference:	Sprogbrug:	Talehandling:	Funktion / Ressource for:
Objektiv verden	Kognitiv	Konstativ	Fortolkning af forhold i omverdenen
Social verden	Interaktiv	Regulativ	Skabelse og genskabelse af interpersonelle relationer
Subjektiv verden	Ekspressiv	Ekspressiv/ Repræsentativ	Udtrykke sig ekspressivt. Eksponere sit 'Jeg', fx. følelser og handlingsplaner

Det gælder for såvel viden, normer, som for et demokrati at det konstant skal reproducere for at virke. Ingen fødes med fuld viden, fuld normativ indsigt, og i et perfekt demokrati. Alle generationer skal lære på ny og være med til at reproducere viden, normer og demokrati for at det fungerer. Her har Luhmann faktisk en pointe i sin evolutionære abstraktion - at fortsættelsen er vigtig. Luhmann har blot ikke noget konkret svar på hvordan fortsættelsen sikres - men afviser diskursetikken som blot normativ.

Som sociolog ser Habermas at den sociale virkelighed både skal produceres og reproducere for at bestå. Han er dog også kritisk teoretiker og mener at den sociale virkelighed hele tiden bør forbedres ved at ulighed, uretfærdighed, etc påpeges og laves om. Generelt står den instrumentelle fornuft for skud når det handler om kritik i form af en rationalitetskritik. Målrationalitet - hvor midler bliver instrumenter til mål - er for Habermas kun en rationalitetsform blandt mange. Der findes også kommunikativ handlen (hvor deltagerne bliver enige om alle tre gyldighedskrav) og en dertilhørende kommunikativ rationalitet. Det er denne rationalitetsform som bedst sikrer samfundets sammenhængskraft og succesfulde demokrati.

Selvom Habermas ser det sociale som noget dynamisk der skal reproducere for at bestå er han ikke socialkonstruktivist. Socialkonstruktivister siger at virkeligheden skabes fordi der er konsensus. Habermas er realist og siger at der er konsensus blandt rationelle aktører fordi det er virkeligt.

Dynamikken i det sociale ses i nedenstående figur, som også giver lidt indhold til hvordan kommunikation og konsensusdannelse spiller en rolle i dannelsen af personer, samfund og kulturer. Når kommunikationen er syg bliver disse sociale komponenter selv syge fordi de ikke reproducere ordentligt (Theory of Communicative Action vol. 2, p. 143-144).

<div> <div>Reproduction processes</div> <div>Structural components</div> </div>	Culture	Society	Person
	Cultural reproduction	Transmission; critique, acquisition of cultural knowledge	Renewal of knowledge effective for legitimation
Social integration P 232	Immunization of a central stock of value orientations	Coordination of actions via intersubjectively recognized validity claims	Reproduction of knowledge relevant to child rearing, education
Socialization	Enculturation	Internalization of values	Reproduction of patterns of social membership
			Formation of identity

Figure 23. Reproductive Functions of Action Oriented to Mutual Understanding

Structural components Disturbances in the domain of	Culture	Society	Person	Dimension of evaluation
Cultural reproduction	Loss of meaning	Withdrawal of legitimation	Crisis in orientation and education	Rationality of knowledge
Social integration	Unsettling of collective identity	Anomie	Alienation	Solidarity of members
Socialization	Rupture of tradition	Withdrawal of motivation	Psychopathologies	Personal responsibility

Figure 22. Manifestations of Crisis When Reproduction Processes Are Disturbed (Pathologies)

Anders Bordum

Diskursetik

og den positive selvreference

Samfundslitteratur